

Μουσεία και Ποικιλομορφία

Της Κατερίνας (Καίτης) Στενού

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) για τον εορτασμό της φετινής Διεθνούς Ημέρας Μουσείων (18 Μαΐου) επέλεξε το θέμα «Μουσεία για την Ισότητα: Ποικιλομορφία και Κοινωνική Συνοχή» (*Museums for Equality: Diversity and Inclusion*) με στόχο «την ανάδειξη του σημαντικού ρόλου των μουσείων στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή του κάθε τόπου. Η κοινωνική αξία των μουσείων συνδέεται άμεσα με τη δημιουργία βιωματικών εμπειριών που έχουν ιδιαίτερη σημασία για όλους ανεξαιρέτως τους επισκέπτες. Τα

μουσεία, ως οργανισμοί με κύρος και φορείς κοινωνικών αλλαγών και ανάπτυξης, αποδεικνύουν στις μέρες μας πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος τους, καθώς αποτελούν σημείο σύνδεσης των διαφόρων κοινοτήτων συμβάλλοντας στην κοινωνική συνοχή» (ICOM).

Η ανάλυσή μου θα στηριχθεί στην έννοια της « πολιτιστικής ποικιλομορφίας » (Cultural diversity) όχι μόνο γιατί βρίσκεται στον πυρήνα του φετινού θέματος, αλλά και γιατί αποτελεί το γνωσιολογικό μου πεδίο ως Διευθύντριας στην UNESCO για θέματα Πολιτιστικής Πολιτικής και Διαπολιτισμικού Διαλόγου. Στο πλαίσιο αυτό εκπονήθηκαν, μεταξύ άλλων, δύο σημαντικά νομικά κείμενα για την ανάδειξη και την προστασία της ποικιλομορφίας, όπως η «Παγκόσμια Διακήρυξη της Ουνέσκο για την Πολιτιστική Ποικιλομορφία» (2001) και η «Σύμβαση για την Προστασία και την Προώθηση της Ποικιλομορφίας των Πολιτιστικών Εκφράσεων» (2005).

Η Παγκόσμια Διακήρυξη πραγματεύεται τις δύο όψεις της ποικιλομορφίας, αυτήν των ανθρώπων, της ετερότητας, όσο και αυτήν της πολιτισμικής δημιουργίας, ενώ η Σύμβαση μόνο την πολιτισμική δημιουργία. Και τα δύο κείμενα δεσμεύουν ηθικά και νομικά τη διεθνή κοινότητα και επιδιώκουν την επίτευξη ενός ευνοϊκού εθνικού και διεθνούς περιβάλλοντος που θα επιτρέψει να οικοδομηθούν αρμονικές κοινωνίες με άτομα και σύνολα, τα οποία, ενώ μοιράζονται τον ίδιο φυσικό ή ψηφιακό χώρο, δεν έχουν υποχρεωτικά την ίδια ιστορική μνήμη. Παράλληλα, επιδιώκουν να προστατεύσουν από τη σαρωτική παγκοσμιοποίηση τη δημιουργική πολυμορφία, δηλαδή τις απειράριθμες μορφές με τις οποίες οι πολιτισμοί ενσαρκώνονται στην κληρονομιά τους ή αναγεννούνται διαρκώς στη σύγχρονη δημιουργία.

Κατά συνέπεια, η προσέγγισή μου δεν θα συμπεριλάβει τις κοινωνικές κατηγορίες με εμπόδια («les empêchés», όπως τις αποκαλεί η μουσειολογία και η κοινωνιολογία) που συχνά εμπερικλείονται στον όρο «ποικιλομορφία». Πρόκειται για τις κοινωνικές ομάδες με ιδιαιτερότητες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες πρόσβασης στα μουσεία, όπως τα ΑμεΑ, οι κρατούμενοι, οι νοσούντες, αλλά και οι μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες δεν έχουν και ούτε επιθυμούν να συνάψουν κάποια σχέση με πολιτιστικούς θεσμούς. Για όλα αυτά τα θέματα υπάρχουν ειδικές μελέτες.

Η προσέγγισή μου ελπίζω ότι θα συμβάλει στη συμφιλίωση των δύο μουσειολογικών «σχολών», αυτής που θεωρεί ότι το κέντρο βάρους του μουσείου είναι το «αντικείμενο και η συλλογή» και της άλλης που εστιάζεται ιδιαίτερα στην ««εμπειρία και το βίωμα του επισκέπτη».

Η πρώτη θεωρεί ότι τα μουσεία αποτελούν επιστημονικές δεξαμενές για τη διαφύλαξη πολύτιμων ανθρώπινων επιτευγμάτων χιλιετιών, όπως και πιο σύγχρονων μορφών δημιουργίας, προσκαλώντας τον επισκέπτη σε μια προσωπική συνάντηση, σε μια μορφή μέθεξης, *unio mystico*, με το έργο και τον χώρο που το εμπεριέχει.

Η δεύτερη θεωρεί ότι τα μουσεία έχουν κατ' αρχήν κοινωνική αποστολή. Κατά συνέπεια, οφείλουν να είναι όχι μόνο προσβάσιμα στο κοινό, αλλά να αποτελούν ανοιχτούς, ελκυστικούς πόλους συνάντησης όλων των πολιτών, ανεξάρτητα από το κοινωνικό τους υπόβαθρο και το πολιτισμικό τους απόθεμα, με στόχο τη δημιουργία μιας γενικής συλλογικής εμπειρίας, αλλά και νέων κοινωνικών δεσμών.

Ωστόσο, μπροστά στην πανδημία του κορωνοϊού, και οι δύο «σχολές» θα χρειαστεί να αναθεωρήσουν εκ βάθρων τόσο τους στόχους όσο και τις μεθόδους τους. Το απρόσμενο αυτό χτύπημα, που έκλεισε τις πόρτες των μουσείων στο κοινό για απροσδιόριστο χρόνο, θα τα υποχρεώσει, ιδιαίτερα αυτά που διαθέτουν πλούσιες συλλογές και προσελκύουν χιλιάδες επισκέπτες κυρίως με τις περιοδικές εκθέσεις, να εξετάσουν νέους τρόπους ανάδειξης των εκθεμάτων τους για να σεβαστούν την επιβαλλόμενη από τον κορωνοϊό «κοινωνική απόσταση».

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Τα μουσεία είναι οι πλέον προνομιακοί χώροι που συνδυάζουν γνώση και συγκίνηση. Ζωντανεύουν τα «σπαράγματα» της ιστορίας κάνοντας «κατοικήσιμο» το παρελθόν. Μοιράζονται έναν κόσμο εικόνων, σκέψεων και προθέσεων με τεκμηριωμένη γνώση, που αφ' ενός συμβάλλει στην αυτογνωσία των κοινωνιών και της ανθρωπότητας και αφ' ετέρου εμποδίζει τον σφετερισμό και την εργαλειοποίηση του πνευματικού πλούτου από πολιτικές σκοπιμότητες. Πιστεύουν ότι με την ειρηνική «επίθεση» της ομορφιάς και του μεγαλείου της ανθρώπινης δημιουργίας, μέρος της οποίας φυλάσσεται ως κόρη οφθαλμού εντός των τειχών τους, ο κόσμος θα αλλάξει προς το καλύτερο, διότι οι επισκέπτες θα συνειδητοποιήσουν ότι όχι μόνο είναι πολίτες της συγκεκριμένης κοινωνίας, στην οποία ζουν, αλλά γίνονται και πολίτες του κόσμου. Ωστόσο, οι ευγενείς και υψηλοί αυτοί στόχοι των μουσείων δεν έχουν ιδιαίτερο νόημα χωρίς την κοινωνική ενέργεια των επισκεπτών/πολιτών που θα υιοθετήσουν, ιδανικά, μία αμφίδρομη σχέση, θα δώσουν δηλαδή νέα ζωή και λόγο ύπαρξης στις μουσειακές προτάσεις, αλλά ταυτόχρονα θα αντλήσουν απ' αυτές γνώση και φαντασία - και τα δύο εντελώς απαραίτητα «καύσιμα» για να νοηματοδοτήσουν τη ζωή τους.

Η διαδικασία αυτή μπορεί να αποβεί επιτυχής, αν τα μουσεία κατορθώσουν να συμπεριλάβουν (include) όλους τους επισκέπτες στη διαδρομή που προτείνουν, ανεξάρτητα αν αυτοί κατάγονται από « εδώ » ή από « αλλού », και να τους βοηθήσουν να αποκωδικοποιήσουν και να οικειοποιηθούν τα προτεινόμενα « αντικείμενα », ώστε να αισθανθούν ότι τους αφορούν. Να διεισδύσουν, με άλλα λόγια, στον μύχιο οδικό πολιτισμικό τους χάρτη και να τολμήσουν κάποια μορφή πολιτισμικής ώσμωσης. Αυτό σημαίνει ότι τα αντικείμενα πρέπει, στη βιογραφία τους, όταν και όσο είναι δυνατό, (αρκεί και ένα μόνο αντικείμενο-μαρτυρία) να αντανακλούν το « οδοιπορικό » της ποικιλομορφίας και να εντάσσονται σ' ένα ευρύτερο πολιτισμικό οικοσύστημα. Το ζητούμενο παραμένει να προσφερθούν όλα αυτά με επιστημονικό αλλά συμπεριληπτικό τρόπο, ώστε ένα ποικιλόμορφο κοινό να αισθανθεί ότι όχι μόνο εμπλουτίζει την πεπερασμένη βιολογικά ζωή του με αυτό το συμπυκνωμένο ιστορικό νόημα που του προσφέρεται, αλλά και ότι η κοινωνία τον αναγνωρίζει ως ισότιμο μέλος της, εφόσον απευθύνεται, έμμεσα, και στις δικές του μνήμες, αγωνίες και όνειρα.

Οι σύγχρονες κοινωνίες, των οποίων η συνοχή και η ταυτότητα δοκιμάζονται από την βιαιότητα του κοινωνικού, και όχι μόνο, μετασχηματισμού τους, καλούνται να διασφαλίσουν και την κοινωνική συνοχή, αλλά και την ευημερία όλων των μελών τους. Πρόκειται για ένα στόχο εξαιρετικά δύσκολο, τόσο για την εποχή μας όσο και διαχρονικά. Για να κερδηθεί αυτό το στοίχημα, τα δημοκρατικά έθνη-κράτη προσπαθούν να δράσουν ως εγγυητές της ισότητας, της ασφάλειας και της συνοχής της κοινωνίας, επιδιώκοντας να παρέχουν σε όλους πρόσβαση στα δημόσια αγαθά, με έμφαση στο αγαθό της Παιδείας, τυπικής και άτυπης, ως κατ' εξοχήν μηχανισμού κοινωνικής κινητικότητας και προόδου, αλλά και εργαλείου κατά των προκαταλήψεων και του κάθε είδους φυλετικού, κοινωνικού, πολιτισμικού ή θρησκευτικού ντετερμινισμού. Στις άτυπες μορφές παιδείας περιλαμβάνονται ακριβώς και τα μουσεία, με εξαιρετικά, συνήθως, αποτελέσματα.

Ωστόσο, όλοι οι επισκέπτες των μουσείων δεν διαθέτουν το ίδιο « πολιτισμικό και συμβολικό κεφάλαιο » που συσσωρεύεται σταδιακά, σε συνάρτηση με το (τα) περιβάλλον(τα) κοινωνικοποίησης του ατόμου, και που, όπως κάθε κεφάλαιο, δίνει κάποια μορφή δύναμης και εξουσίας στον κάτοχό του (Pierre Bourdieu). Εάν το φαινόμενο αυτό ισχύει για κάθε κοινωνία που τρέφει στους κόλπους της ενδογενείς δομικές κοινωνικές ανισότητες και διακρίσεις, γίνεται εντονότερο στην εποχή της υπέρ-παγκοσμιοποίησης και της υπέρ-κινητικότητας, όπου η ποικιλομορφία, ιστορική και πρόσφατη - που και στις δύο περιπτώσεις δεν είναι ουδέτερη πολιτισμικά - αναστατώνει ακόμη περισσότερο την ημερήσια διάταξη της πολιτικής ατζέντας με κίνδυνο την αποσταθεροποίηση των κοινωνιών.

Ποια θα πρέπει να είναι η στάση και η παρεχόμενη « αγωγή » των μουσείων που αφενός διασφαλίζουν την αναγνωσιμότητα και την κατανόηση των εκθεμάτων και του αφηγήματος που τα συνοδεύει, και αφετέρου αποτελούν επίσης συμπληρωματική, χαρούμενη γνώση, δημιουργώντας τις συνθήκες πρόσληψης, απροσδόκητης συγκίνησης, ίσως και εκμάγευσης; Αν τα « κανονικά » -ιστορικά και πολιτισμικά- μέλη μιας κοινωνίας δυσκολεύονται να αποκρυπτογραφήσουν και να συγκινηθούν από την επιλογή και τον τρόπο παρουσίασης των εκθεμάτων, τη διάταξη και αρμολόγησή τους, τις λεζάντες αλλά

και το συνολικό αφήγημα, πώς θα είναι σε θέση τα «διαφορετικά» – τα αποκλίνοντα από τον ισχύοντα πολιτισμικό κανόνα- μέλη, να επικοινωνήσουν με τα εκθέματα και να βιώσουν το προτεινόμενο αφήγημα;

Το ερώτημα γίνεται επιτακτικότερο εάν συμφωνήσουμε ότι η μάθηση είναι πρώτα απ'όλα η θεώρηση κάποιας ύλης, ενός αντικειμένου, ενός όντος ως πομπού σημάτων προς αποκρυπτογράφηση και ερμηνεία (Gilles Deleuze). Κάτι αντίστοιχο είπε ο Ηράκλειτος για το μαντείο των Δελφών : «ούτε λέγει ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει ». Δηλαδή δεν μιλάει ούτε κρύβει, παρά στέλνει σημάδια. Αν μεταφερθεί η ίδια έκφραση στον πολιτισμό, στην πολιτισμική κληρονομιά και πολύ πιο συγκεκριμένα στο μουσείο, μπορούμε εύκολα να συνειδητοποιήσουμε ότι αυτή η υπόθεση δεν είναι και η πιο εύκολη.

Ποικιλομορφία (diversity) είναι ο όρος-κλειδί του φετινού θέματος ο οποίος καλύπτει ένα μεγάλο φάσμα εννοιών : ποικιλομορφία, πολυμορφία, πολυφωνία, διαφορετικότητα και ετερότητα. Αν όλες αυτές οι έννοιες εξεταστούν προσεκτικά, θα παρατηρηθεί ότι αποτελούν μια «πολιτικά ορθή» ορολογία, κυρίως του αγγλοσαξονικού κόσμου, για να μην κατονομάζονται με ετεροπροσδιορισμό οι ιστορικές, εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, ούτε οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, και ακόμη λιγότερο οι κοινωνικές μειονότητες και ευάλωτες ομάδες, όλες φορτισμένες με πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες.

Με τον ίδιο όρο της ποικιλομορφίας αποτυπώνεται επίσης και το δημιουργικό, διαχρονικό αποτύπωμα των πολιτισμών στον χρόνο και στον χώρο. Οι άπειρες μορφές που ο πολιτισμός κάθε τόπου εφευρίσκει στο βάθος της ιστορίας του, αποκαλύπτουν το δημιουργικό του σφρίγος να φαντάζεται, να προσαρμόζεται σε διάφορα οικοσυστήματα, αλλά και να συνδιαλέγεται με άλλους πολιτισμούς. Κατά συνέπεια, δεν είναι υπερβολή να υποστηριχθεί ότι η ζωτικότητα ενός πολιτισμού εξαρτάται από τον αριθμό και την ποιότητα των πολιτισμών με τους οποίους ήλθε, ιστορικά, ή έρχεται διαρκώς σε επαφή. Οι ποικίλες αυτές δημιουργικές εκφράσεις αποτελούν τόπους συνάντησης του οικείου με το άγνωστο, μετασχηματίζουν τις προοπτικές, διευρύνουν την ελευθερία και τις επιλογές, σφυρηλατώντας ταυτόχρονα στέρεους δεσμούς ανάμεσα σε άτομα, γενιές και κοινωνίες. Γιατί κάθε άνθρωπος σκέφτεται με συνειρμό εικόνων και ιδεών, αναγνωρίζει τον εαυτό του σε αντιπαράθεση με τους τρόπους ζωής άλλων πολιτισμικών ομάδων, αποφασίζει μετά από αξιολόγηση διαφόρων επιλογών, αναπτύσσει την προσωπικότητά του επανεπιβεβαιώνοντας ή αμφισβητώντας την εμπιστοσύνη του μέσα από τον καθρέφτη του «άλλου».

Τελικά, ο όρος ποικιλομορφία τόσο στην καθημερινή όσο και στην επιστημονική του χρήση, ανάλογα με την οπτική γωνία της κάθε επιστήμης, κατέληξε να σημαίνει άλλοτε τους «διαφορετικούς ανθρώπους», άλλοτε τα «διαφορετικά πολιτισμικά αγαθά» ή και τα δύο. Απώτερος στόχος της είναι, και στις δύο εκδοχές, να διασωθεί η έννοια της δημιουργικότητας ως κίνησης, ως μετακίνησης της σκέψης, ως διαδικασίας επιβίωσης της ανθρωπότητας, ως πολιτισμικού οράματος που υπόσχεται το απροσδόκητο, το «δυνάμει», διασφαλίζοντας έτσι ανεξάντλητες πηγές έμπνευσης για να μπορεί ο άνθρωπος να εγγράφει το πέρασμά του στον ιστορικό χρόνο.

Αντικείμενο. Ο προβληματισμός των μουσείων εστιάζεται στην ενεργοποίηση των ατομικών ή συλλογικών πολιτισμικών αποθεμάτων του επισκέπτη, στους τρόπους δηλαδή με τους οποίους μπορεί να διεγείρει τη νοητική και συναισθηματική διαθεσιμότητά του, ώστε να μειωθούν τα συμβολικά και πραγματικά εμπόδια που παρεμβάλλονται ανάμεσα σε αυτόν και τις μουσειακές προτάσεις. Βασική πρόθεση παραμένει, πέρα από τη διαφύλαξη των έργων που αποτελεί πρώτο και κύριο λόγο ύπαρξης των μουσείων (*raison d'être*), να αναγνωριστεί και να προβληθεί η πολυμορφία, ανθρώπων και δημιουργημάτων, όπως τα περιέγραψα παραπάνω, και κατά συνέπεια να μειωθούν δραστικά τα εθνικά, πολιτισμικά και κοινωνικά στερεότυπα που απειλούν την κοινωνική συνοχή.

Τα ερωτήματα που εγείρονται είναι πολλά, πολύπλοκα, και απαιτούν αναλύσεις φιλοσοφικές, επιστημονικές, πολιτικές και τεχνικές. Συγκρατώ ορισμένα για τις ανάγκες της ανακοίνωσης:

Το αντικείμενο έχει, αυτό καθαυτό, κάποιο νόημα; Κάτω από ποιες συνθήκες αποκαθίσταται το νόημά του; Μπορεί να αποκοπεί από το περιβάλλον του, π.χ. έργα αισθητικής αξίας και μόνο για ορισμένους, πνευματικής για άλλους, όπως η θρησκευτική τέχνη ή τα τελετουργικά αντικείμενα; Παραμένει το νόημά του αναλλοίωτο, όπως το συνέλαβε ο δημιουργός και η εποχή του ή εμπλουτίζεται διαρκώς από το βλέμμα του επισκέπτη/θεατή, από τις νέες επαναστατικές ψηφιακές τεχνολογίες που μπορούν πλέον και να το αναπαραγάγουν με απόλυτη ακρίβεια ή και να το «πειράξουν»; Ένα εφήμερο έργο, μια εγκατάσταση (*installation*) αποτελούν αντικείμενα του μουσείου;

Μήπως η βιογραφία του αντικειμένου, κατά το πρότυπο της βιογραφίας ενός προσώπου, μπορεί να συμβάλει, ως μέθοδος, σε κάποια καλύτερη κατανόησή του, εφόσον αρνείται να μένει φυλακισμένο στις κατηγορίες που το κατατάσσουν οι ειδικοί, ακόμη και ο δημιουργός του, και ο κάθε ιδιοκτήτης του, και «κινείται», τόσο με φυσικό όσο και συμβολικό τρόπο; Μήπως αυτού του είδους η βιογραφία αποτελεί αποτελεσματική μέθοδο για να κατανοηθεί πως ο δεσμός των ανθρώπων με τα πράγματα αποτελεί το κλειδί της ιστορίας τους (Bonnot, 2014), πολύ περισσότερο που «το μουσείο είναι ένα λεξικό, όπου τα αντικείμενα είναι οι λέξεις και αν δεν εγγραφούν σε μια σκέψη, χάνουν το νόημά τους» (Jacques Hainard);

Έχει διαπιστωθεί ότι αντικείμενα που κρίνονται σημαντικά, αποκτούν ιδιαίτερο συμβολικό βάρος προσκαλώντας το κοινό να βρει φαντασιακούς τρόπους ταύτισης μαζί τους. Το φαινόμενο αυτό είναι πολύ πιο έντονο όσον αφορά τόσο τις συλλογές των μεγάλων μουσείων (Ακρόπολη, Λούβρο, MoMA, Μουσείο των Ανακτόρων του Πεκίνου κ.ά.) όσο και τα εντελώς λιτά, χρηστικά αντικείμενα, μάρτυρες επώδυνης εμπειρίας που προκαλούν βαθιές συγκινήσεις ή την ανάγκη μεγαλύτερης και διαρκέστερης μνήμης (Μουσεία Ολοκαυτώματος, Δουλείας, το Μουσείο/Φυλακή του Ν. Μαντέλα στο Robben Island). Το ίδιο αίσθημα δημιουργείται και μπροστά στα αντικείμενα των οίκο-μουσείων που παρουσιάζουν τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, τη βιομηχανική εξέλιξη, την κοινωνική ζωή, την κοινωνικο-οικονομική ιστορία και τον λαϊκό πολιτισμό. Τα θέματα αυτά προσφέρονται ιδιαίτερα για την καταπολέμηση των κοινωνικών διακρίσεων λόγω του οικουμενικού χαρακτήρα τους, αλλά και λόγω της παγκόσμιας οικολογικής

συνείδησης που καλλιεργούν η οποία βρίσκεται στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας σήμερα.

ΤΙ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΚΑΝΕΙ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ;

Για λόγους καθαρά μεθοδολογικής προσέγγισης του θέματος, θα μπορούσαμε να λέγαμε ότι ορισμένες κατηγορίες μουσείων και μονίμων συλλογών συμβάλλουν ευκολότερα στην αναγνώριση, προστασία και προώθηση της ποικιλομορφίας, προσφέροντας παράλληλα ευκαιρίες νέων κοινωνικών δεσμών που ευνοούν την ισότητα και την κοινωνική συνοχή. Και αυτό διότι προτείνουν απαντήσεις με παγκόσμια εμβέλεια που επινόησαν από αρχαιοτάτων χρόνων και συνεχίζουν να επινοούν όλες οι κοινωνίες, στο βαθμό της ανάπτυξής τους, για την ικανοποίηση τόσο των βασικών, βιοτικών και ψυχικών τους αναγκών όσο και των νέων που προκύπτουν από τη φυσική εξέλιξη και πρόοδο της ανθρωπότητας. Πρόκειται για τα εξής:

α) Εκείνα που έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την ανθρώπινη αστείρευτη επινοητικότητα, όπως τα οίκο-μουσεία, μουσεία επιστημών και τεχνολογίας, βιομηχανικά, λαογραφικά, μουσικά, θεατρικά, ψηφιακά κλπ. που αποτελούν επίσης τους κατ' εξοχήν χώρους σύμπραξης του *homo sapiens* και του *homo faber*.

β) Εκείνα που προβάλλουν την εξέλιξη της φύσης και της ζωής στη γη και στο σύμπαν, της φυσιολογίας του ανθρώπου, της φυσικής ιστορίας, της αστρονομίας, της γεωλογίας, της ιατρικής κ.ά. και υπενθυμίζουν πολύ απλά και σοφά, κυριολεκτικά και μεταφορικά, ότι «άλλος φύτεψε το δέντρο, του οποίου τη σκιά απολαμβάνουμε σήμερα», και τονίζουν τους κινδύνους που ελλοχεύουν από την καταστροφή του περιβάλλοντος.

γ) Εκείνα που παρουσιάζουν αριστουργήματα μοναδικής και αναντικατάστατης αξίας για ολόκληρη την ανθρωπότητα, τα μουσεία τέχνης, που αν χάνονταν, ο κόσμος όλος θα πτώχευε ή θα υπέφερε από αμνησία, εφόσον θα ξεχνούσε τις ένδοξες, αλλά και τις μελανές σελίδες της ιστορίας του.

Αυτή είναι και η φιλοσοφία της προστασίας της Παγκόσμιας κληρονομιάς που υποστηρίζει η Ουνέσκο.

Απομένει μια τελευταία κατηγορία μουσείων, όπου η ανάδειξη της ποικιλομορφίας και της κοινωνικής ένταξης προϋποθέτουν προσεκτική προσέγγιση και ειδική μεθοδολογία. Πρόκειται, κυρίως, για τα αρχαιολογικά, εθνικά, ιστορικά και θρησκευτικής τέχνης μουσεία, όπου οι ιστορικές και εθνικές αναφορές, καθώς και η αποκωδικοποίηση των συμβόλων είναι υποχρεωτικές για την αυτογνωσία της τοπικής κοινωνίας και του έθνους. Ωστόσο, ακόμη και αυτά τα μουσεία, τα γεμάτα γρίφους τόσο για τον «όμοιο» όσο και τον «διαφορετικό» επισκέπτη, αν κατευθύνουν το αμύητο βλέμμα και την προσοχή του σε στοιχεία-καθρέφτες για την ευρύτερη κατανόηση της οικουμενικής ιστορικής εμπειρίας, είναι δυνατόν να συμβάλλουν όχι μόνο στην καλύτερη κατανόηση του συγκεκριμένου τόπου, αλλά και στη βαθύτερη επεξεργασία του προσωπικού στίγματος σε σχέση με το κοινωνικό σύνολο. Είναι εξάλλου εμφανές ότι όταν οι «διαφορετικοί» αισθάνονται ότι οι θεσμοί, μεταξύ των οποίων και τα μουσεία, δεν αποβλέπουν στην απόσβεση ή την υποτίμηση των δικών τους πολιτισμικών χαρακτηριστικών, αλλά τους προσκαλούν σ' έναν γόνιμο διάλογο, η αυτοεκτίμηση και η εμπιστοσύνη στην Πολιτεία θα μπορούσαν να αναδυθούν, ώστε σύσσωμη η κοινωνία να αντιμετωπίσει το κοινό της μέλλον.

Εξυπακούεται ότι για να μπορέσουν όλες οι προαναφερόμενες κατηγορίες των μουσείων να αντεπεξέλθουν στο νέο αίτημα ανάδειξης της ποικιλομορφίας, συμβάλλοντας παράλληλα στην ισότητα και την κοινωνική συνοχή, ένας νέος πολιτιστικός αλφαριθμητισμός (cultural literacy) επιβάλλεται σε όλους, ώστε «όμοιοι» και «διαφορετικοί» να ξαναμάθουν να παρατηρούν, να αποκρυπτογραφούν και να οικειοποιούνται το αντικείμενο ως κληρονομιά, ως έργο υψηλής πνευματικής περιεκτικότητας, γιατί «ψιθυρίζει» την κοινή «γλώσσα-μάνα» όλων των ανθρώπων που όλοι μπορούν να βιώσουν. Ίσως τότε όλοι θα αισθάνονται ευγνωμοσύνη που είχαν την ευκαιρία να ζήσουν μια τέτοια στιγμή, με απροσδιόριστη διάρκεια και επίδραση. Εξάλλου, όπως και η γλώσσα, έτσι και οι ανθρώπινες γνώσεις και δεξιότητες που βοηθούν στην επικοινωνία δεν αναπτύσσονται παρά με άσκηση. Κατά συνέπεια, η διαδικασία αυτή πρέπει να επαναλαμβάνεται συχνά, να γίνει έξη (habitus), χωρίς ωστόσο να χάνει τη μαγεία της αναμονής, της ανακάλυψης και συχνά του θάμβους.

Για να έχει μεγαλύτερο αποτέλεσμα μια τέτοιου είδους διαδικασία, το μουσείο πρέπει να επιδείξει πολιτικό θάρρος, επαρκή επιστημονική κατάρτιση και εντιμότητα, ώστε να αναδειχθούν και τα εξωγενή στοιχεία που συνέβαλαν στη διαμόρφωση των εκθεμάτων, όταν υφίσταται τέτοια περίπτωση, με τρόπο που να είναι ευδιάκριτα, ευανάγνωστα και αναγνωρίσιμα από τον ειδικό και μη επισκέπτη, πολύ περισσότερο αφού κανένας πολιτισμός δεν προήλθε από παρθενογένεση. Σ' αυτή την περίπτωση, το έκθεμα/κληρονομιά μετατρέπεται σε καλειδοσκόπιο πολλών ταυτοποιήσεων και ταυτοτήτων και δεν εκφράζει αποκλειστικά και μόνο την τοπική ιστορική, φιλοσοφική και αισθητική μνήμη, αλλά λαμβάνει υπόψη και την αντίληψη όσων δεν έχουν την ίδια πολιτισμική παράδοση. Για την αφήγηση αυτή απαιτείται να συμβάλουν όλες οι πνευματικές δυνάμεις της κοινωνίας, μουσειολόγοι, φιλόσοφοι, ιστορικοί, κοινωνικοί και θετικοί επιστήμονες, αρχαιολόγοι, ιστορικοί τέχνης, εκπαιδευτικοί, αρχιτέκτονες, συγγραφείς, άνθρωποι της τέχνης, της φυσικής ιστορίας, δημοσιογράφοι, τεχνίτες, και όλοι όσοι δημιουργούν στο νέο πολλά υποσχόμενο ψηφιακό πεδίο με μια συντονισμένη διαδραστική σχέση.

Κλείνοντας, θα ήθελα να προτείνω ως μίτο της Αριάδνης τον αφορισμό «*Καμιά διαθήκη δεν προηγήθηκε της κληρονομιάς μας*» (*Notre héritage n'est précédé d'aucun testament, René Char, 1944*), από τον οποίο έπρεπε ν' αρχίσω. Να σημειωθεί ότι η έννοια «κληρονομιά» ξεπερνάει εδώ τα γνωστά όρια της πολιτισμικής κληρονομιάς και αγκαλιάζει ο,τι πολύτιμο, υλικό και άυλο, παραδίδεται στην κοινωνία και γενικότερα στην ανθρωπότητα από το απώτατο και το εγγύτατο παρελθόν της έως και το σήμερα. Τούτο σημαίνει ότι α) η κληρονομιά, το όποιο επίτευγμα της ανθρώπινης διάνοιας, το απόσταγμα γνώσης, σκέψης και συγκίνησης είναι ένα διαρκές παρόν, αφού δεν υπάρχει διαθήκη για να σημάνει τη διακοπή της. Κατά συνέπεια, θεωρείται ακόμη χρήσιμη και απαραίτητη για να εξακολουθεί να παρεμβαίνει και να διαμορφώνει το σήμερα, και β) εφόσον δεν ορίζονται κληρονόμοι, όλοι θα μπορούσαν να την οικειοποιηθούν και να την χρησιμοποιήσουν, όπου και όπως θέλουν, -φυσικά εντός των ορίων της επιστημονικής και ηθικής δεοντολογίας- με την πεποίθηση ότι κάθε σκεπτόμενος άνθρωπος μπορεί ελεύθερα να σχηματίσει τη δική του άποψη και να την αποτιμήσει θετικά ή αρνητικά, να την αποδεχτεί ή να την απορρίψει.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Hannah Arendt (1973) έκανε ένα σημαντικό σχόλιο βασιζόμενη στον ίδιο αφορισμό: «χωρίς συνέχεια μέσα στον χρόνο δεν μπορεί κανείς να γνωρίσει την αξία των θησαυρών. Οι κληρονόμοι και οι μάρτυρες (témoins), ανίκανοι να δώσουν ένα όνομα σε ό,τι κληρονόμησαν, στο τέλος το ξεχνούν. Έτσι ξαναρχίζει η τραγωδία. Στην απουσία μιας συνείδησης ικανής να αναρωτηθεί, να αναστοχαστεί, να θυμηθεί, να αφηγηθεί μια ιστορία και να της δώσει νόημα, η δράση έχει αξία μόνο για τους νεκρούς και απολύτως καμία για τους ζωντανούς. Η πράξη δεν ολοκληρώνεται και το γεγονός μας διαφεύγει».

Αν αποδεχτούμε ότι όλοι είναι εν δυνάμει κληρονόμοι, και ότι η κληρονομιά πρέπει να καταγράφεται και να γίνεται αφηγηματική για τους λόγους που προαναφέρει η Arendt, θα μπορούσαμε με ασφάλεια να ισχυριστούμε ότι το μουσείο, ως ζωντανό κύτταρο, μαζί με το κοινό, «τόσο όμοιο αλλά και τόσο διαφορετικό», καλούνται να συναντηθούν και να αναμετρηθούν με το αντικείμενο/έκθεμα/κληρονομιά μέσα από ένα νέο πρίσμα. Το «τελετουργικό» που θα συντελείται σ' αυτή τη συνάντηση, με έναν διαρκή μυστικό ή φανερό διάλογο γύρω από την πολιτισμική συγγένεια της ανθρωπότητας, θα πρέπει να αντανακλά πανανθρώπινες αξίες, αγωνίες, πτώσεις και όνειρα που εκφράζουν αλλά και ξεπερνούν τα όρια μιας εθνικής κοινότητας, χωρίς ωστόσο να πέφτουν στην παγίδα του πολιτισμικού σχετικισμού.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το συναπάντημα της «διαφορετικότητας» με την «κληρονομιά» δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθώς το μουσείο καλείται να ανανεώνεται διαρκώς, ώστε να διασφαλίζεται η μεγαλύτερη δυνατή «κοινωνία» ανάμεσα στα εκθέματα και σε ένα ευρύτερο και ηλικιακά νεότερο κοινό. Ωστόσο, το συναπάντημα αυτό μπορεί να γίνει συναρπαστικό ταξίδι, αν σκεφτεί κανείς ότι πρόκειται για επίσκεψη στο «Ενδιαίτημα των Μουσών», όπου φυλάσσεται ένα από τα μεγαλύτερα δώρα που πρόσφερε ο Προμηθέας στην ανθρωπότητα: «οι γραμμάτων συνθέσεις, μνήμην απάντων, μουσομήτορ' εργάνην». Δηλαδή οι συνθέσεις ή συμπλοκές χαραγμένων ή ζωγραφισμένων σημείων, που μπορούν να ενσωματώσουν κάθε μνήμη και να υπηρετήσουν κάθε εργασία που γεννάει τις Μούσες, αυτό που ονομάζουμε τέχνες καί γνώσεις.

Η Δρ Κατερίνα (Καίτη) Στενού είναι κοινωνιολόγος. Διετέλεσε Διευθύντρια Πολιτιστικής Πολιτικής και Διαπολιτισμικού Διαλόγου της UNESCO από το 1992 έως το 2014. Έχει γράψει τα βιβλία «Η Μελίνα Μερκούρη και η Ουνέσκο, στοίχημά μου η ελπίδα», γαλλικά-αγγλικά, Ουνέσκο, 1995 και «Εικόνες του Άλλου. Η διαφορά, από τον μύθο στην προκατάληψη», γαλλικά-ελληνικά, Ουνέσκο-Seuil-Εξάντας, 1998.